

İstanbul'un Çeşitli Semtlerinde Silindir ve Kare Prizmal Şekilli Yekpare Çeşmeler Cylindrical and Square Prismal Shaped Monological Fountains in Various Districts of Istanbul

Hamza GÜNDOĞDU*
Deniz DEMİR**

Özet

İslam dininde gerek Kur'an'da geçen ayetler gerekse hadisler yoluyla insanlığın yararına su ve su mimarisine verilen önem, bu dinin mensuplarınca tarih boyunca hayli ilgi görmüştür. Türklerin İslamiyet'i kabulleriyle birlikte hayatın vazgeçilmez unsurlarından olan suyu, kaynağından çeşitli vasıtalarla getirterek insanlığın yararına sundukları da bir gerçektir. Bu amaçla İstanbul'un çeşitli semtlerine farklı malzemedен, farklı şekil ve üslupta pek çok çeşme inşa ettirilmiştir.

XVI. yüzyılın sonuna kadar İstanbul'un farklı alanlarına klasik üslupta, taş ve tuğla malzeme ile inşa ettirilen tek yüzlü, ikiyüzlü, dört yüzlü çeşme örnekleri yoğunluk arz etmektedir.

XVIII. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı Devleti, giderek artan batılı etkilerle kültür-sanat alanında olduğu gibi sosyal, siyasi, ekonomik ve askeri alanlarda da farklı yöntemlere başvurmuştur. Özellikle mimari alanda; barok, rokoko, ampir, eklektik ve neo-klasik üsluplar çerçevesinde, dönemin zevk ve anlayışına uygun olarak yeni bir mimari anlayışa yönelmiştir. Böylece klasik mimari anlayışın dışında; daha küçük ölçülerde, az yer kaplayan, adeta bir süs unsuru gibi yekpare taştan ya da madenden yeni çeşme tipleri ortaya çıkmıştır. Yekpare taştan inşa edilmiş bazı çeşmelerin de farklı özellik ve üsluplar içerdiği görülmektedir. Bunların bazıları, piramit şeklinde olup adeta bir nişan taşı gibi meydan ortalarında dört yöne bakan musluk ve havuzlarıyla dikkat çekmektedir. Bazıları ise yine meydanlarda, ya da bir mimariye dayalı olarak küçük ölçülerde ve silindir biçiminde imal edilmişlerdir. Bazıları dairesel bir kutu ya da çekmece tarzında yekpare mermerden üretilmiş olup farklı özellikleriyle dikkat çekmektedirler.

Bu tebliğimizde İstanbul'un çeşitli semtlerinde karşımıza çıkan tamamen mermerden imal edilmiş, zarif silindirik ve piramit şekilli yekpare taştan yapılmış çeşmelere değinilecektir.

Anahtar Kelimeler: *Batılılaşma, Beykoz, silindirik, yekpare, çeşme.*

* Prof. Dr. Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Emekli Öğretim Üyesi, hgundogdu@sakarya.edu.tr

** Öğr. Gör. Dr. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Temel Sanat Bilimleri Bölümü, deniz.demir@hbv.edu.tr

Abstract

The importance given to water and water architecture for the benefit of humanity in Islam, both through verses in the Quran and hadiths, has garnered considerable attention from adherents of this religion throughout history. With the acceptance of Islam by the Turks, water, one of the indispensable elements of life, has been brought from its source through various means and offered for the benefit of humanity. For this purpose, many fountains have been constructed in various neighborhoods of Istanbul, made of different materials, and in different shapes and styles.

Until the end of the 17th century, examples of single-faced, double-faced, and four-faced fountains built in the classical style with stone and brick materials are abundant in different areas of Istanbul.

From the beginning of the 18th century onwards, the Ottoman State, increasingly influenced by Western trends, resorted to different methods not only in the cultural and artistic fields but also in social, political, economic, and military domains. Especially in the field of architecture, a new architectural understanding was adopted in line with the taste and understanding of the period, within the framework of baroque, rococo, empire, eclectic, and neoclassical styles. Thus, besides the classical architectural understanding, attention was directed towards new fountain types made of solid stone or metal, smaller in scale, occupying less space, almost like a decorative element. Some of the fountains built of solid stone exhibit different features and styles. Some, shaped like pyramids, with taps and pools facing four directions in the middle of squares, resemble a monument. Some, on the other hand, are produced in smaller dimensions and cylindrical shapes in squares or based on architectural structures. Others are made of solid marble in a large box or drawer style, attracting attention with their different features.

In this presentation, we will discuss examples of elegant cylindrical and pyramid-shaped monolithic stone fountains entirely made of marble that can be encountered in various neighborhoods of Istanbul.

Keywords: *Westernization, Beykoz, cylindrical, monolithic, fountain.*

GİRİŞ

Tarih boyunca su kaynakları bakımından zayıf bir yerleşim merkezi olan İstanbul'a Roma ve Türk dönemlerinde, çevredeki uzak yakın birçok yöreden sular getirilmiştir. Giderek artan nüfusun yayılım alanlarındaki su ihtiyacını karşılamak üzere hem Avrupa hem de Anadolu yakasında barajlar, su kanalları, bentler, su kemerleri yaptırılmıştır. Şehre getirilen sular Roma döneminde sarnıçlardan, Türk döneminde de maksem, savak, su terazileri vasıtasıyla lüle usulüne göre halka dağıtılmıştır. Su sıkıntısı olan yerlerde estetik bileziklere sahip su kuyuları açmak suretiyle de ihtiyacın giderilmesine çalışılmıştır.

Suyun aziz ve kutsal sayıldığı İslami gelenekte, yerel yöneticiler, çevrede tanınmış kişiler ve devlet adamları, bu ihtiyacın karşılanması için çok gayret ve çaba sarfetmişlerdir.

XII. yüzyıldan itibaren Türk sanatında belirli tipolojik bir form kazanan çeşmeler, kesme taştan, moloz taştan, tuğladan, hatta ormanlık bölgelerde ağaç gövdeleri kullanılarak farklı tip ve ölçülerde genellikle klasik tarzda inşa edilmişlerdir. Zamanla artan ihtiyaç göz önüne alınarak çeşmelerin hacimleri küçültülerek, sadece içmek anlamında yeni çeşme tiplerine yönelinmiştir. Gerçi küçük hacimli olanların dışında meydanlara yaptırılmış dört yöne açık, tek parçadan ibaret prizmal şekilli, estetik açıdan dikkat çekici yekpare çeşme yapılarına da rastlanılmaktadır (Sarıdikmen 2010: 68, 170, 188).

Özellikle XVIII. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren ortaya çıkan kare ve silindirik tabanlı prizmal ve silindirik gövdeli çeşme tiplerinde, geniş su haznelerine yer verilmiştir. Bunlar, genellikle şehrin çeşitli cadde ve sokaklarında borular vasıtasıyla getirilen suların, halka içmek amacıyla sunulan zarif örneklerdir. Aşağıda değinilecek olan çeşme örnekleri; kare tabanlı prizmal ya da silindirik gövdeli ince uzun çeşme tiplerinin kronolojik sırayla tanıtımından ibaret olacaktır. Yükseklikleri 2.00-6.00 m arasında değişen bu çeşmelerin üzerleri, düz piramit ya da dalgalı piramidal hatlarla sonlanmaktadır. Özellikle II. Mahmud döneminde yaptırılan bazı çeşmelerin, adeta bir dikilitaş veya nişan taşı olmaları da dikkat çekicidir.

Tebliğimizde tanıtacağımız eserler, genellikle yuvarlak gövdeli sütun çeşmeler ile aynı tarzda ele alınmış kare taban üzerinde yükselen dört kenarlı ve hemen tamamı mermer (açık gri) malzemeli yekpare çeşmelerdir. Bunların tamamı Batılılaşma etkilerinin görüldüğü XVIII. yüzyılın ikinci çeyreği ile XX. yüzyılın başlarına kadar Barok, Rokoko, Ampir, Eklektik üslup özellikleri altında yapılmış çeşmelerdir. 180-200 yıllık bu süre içinde burada tanıtılacak olanlar kuşkusuz sadece bunlardan ibaret değildir. Sütun ve kare prizmal gövdelerinin dışında aynı dönemde dikdörtgen prizmal şekilli veya bunların farklı kompozisyonlarda olan bol sayıda örnekleriyle karşılaşılmaktadır. Genellikle tek başlarına ya da havuz başlarında yer alan yekpare, dikdörtgen prizması biçimindeki çok sayıda örneğin olduğunu da belirtmek gerekmektedir. Bir bilimsel sunumun sınırlarını aşan çok sayıda örneğin tanıtımını başka bilimsel toplantılarda dile getirmek daha uygun olacaktır.

Tanıtılacak örnekler içinde birkaç kaynaktan yer alanlar olduğu gibi hiç tanınmayan çeşme tipleri de bulunmaktadır. 39 ilçe ve çok sayıda semtten oluşan günümüz İstanbul'unda çeşmelerin yoğunlaştığı yerler, genellikle eski yerleşimin yoğun olduğu Beykoz, Üsküdar, Sarıyer, Kasımpaşa, Fatih, Silivri ve çevreleridir.

Çeşmelerin tanıtımı, üzerlerindeki kitabeler veya tespit edilebilen kaynaklara göre kronolojik sırayla yapılacaktır. Bu konuda bize yardımcı olan temel kaynaklar fazla ayrıntılı olmasalar da genel bibliyografyada sunulmuştur. Mevcut olanların kitabeleri, bu yayınlarda karşılaştırmalı olarak verilmiştir. Bu farklı okumalar dışında kitabeler konusunda genellikle ortak değerler ele alınmıştır.

1. HACI BEŞİR AĞA ÇEŞMESİ-1 (KOCAMUSTAFAPAŞA) H. 1140/1727

Kocamustafapaşa'da aynı adla veya Sümbül Efendi adıyla da bilinen Cami'nin avlusunda, caminin hemen önünde yer almaktadır (Görsel 1). Üzerinde yer alan 6 satırlık ta'lik kitabede, İstanbul'da pek çok çeşme ve eserleri bulunan Darüssade ağası Hacı Beşir Ağa tarafından H. 1140 yılında yaptırıldığı belirtilmiştir.

Beyaz mermerden yaptırılan ve yekpare olan bu çeşme, tabandan gövdenin üst bölümüne kadar silindirik şeklinde devam etmekte, üstte de hafifçe genişleyerek yarım soğan biçimli ve daha koyu renkte mermer tepelikle sonuçlanmaktadır.

Düz bir zeminde, üzerinde 1.44 m yükseklikteki silindirik gövdeli çeşmenin çevresi, dairesel olarak 1.20 m'yi bulmaktadır.

Altta silindirik şekilde başlayan kaide, gövde ve daha yukarıda hafif genişlemekte, soğanı andıran, basık kubbe biçimli 26 cm yükseklikteki başlık ile dikkati çekmektedir.

Çeşmenin, camiye bakan yönünde musluk, altta da küçük madeni yalak yer almaktadır. Musluğun üzeri ve çevresi, sivri bir kaş kemerle yüzeysel bir süslemeye alan edilmiştir. Onun üstünde de kabartma harflerle altı satırlık kitabe yer almaktadır. Kitabe ile üst örtü arasındaki boşlukta, çepeçevre rumi ve palmetlerden ibaret bir süs şeridi yer alır (Görsel 2).

Görsel 1, 2: Hacı Beşir Ağa Çeşmesi genel görünüm ve çeşmeden detay (Kişisel Arşiv).

Kitabede şu ifadeler bulunmaktadır:

Menba'-ı cûd-ü mekarim zair-i Beyt-i kerim

Çehre-say-i sütte-i dergâh-ı fahrü-l mürselim

Yani kim Darüssade Ağası Hacı Beşir

Bu hayırlı çeymeyi yaptırdı ol zât-i güzün

Didi Hâtif mevhün tahsin idüb tarihini

Nüş kıl bu çeşme-i zibâya gel ma-i muin 1150/1737

Gövdenin üst kısmında, örtüye geçişte 10 cm genişlikte kabartma rumi ve palmetlerden oluşan bir süs şeridi bulunmaktadır. Kapladığı alan ve ölçüleri bakımından çeşme, dikkat çekici özelliklere sahiptir. Musluğun altında, yakın yıllarda yaptırılmış beyaz mermerden bir havuz bulunmaktadır (Tanışık 1943: 156-157; Egemen 1993: 194-195; Ödekan 1994: 489-490; Sarıdikmen 2010: 68; Pilehvarian-Urfalıoğlu-Yazıcıoğlu 2000: 29; Göncüoğlu 2011: 245; Özkafa 2010: 202; N. Ertuğ (Ed.) 2006: 163; Eyice 1993: 280)¹.

2.HACI BEŞİR AĞA ÇEŞMESİ-2 (KOCAMUSTAFAPAŞA) XVIII. YY.(?..)

Kocamustafapaşa Camii'nin avlusunda daha önce tanıtılan Hacı Beşir Ağa sütun çeşmesine 15 m kadar uzaklıkta yer alan ve fazla dikkat çekmeyen ikinci sütun çeşmedir (Görsel 3).

Beyaz mermerden yapılmış bu çeşmenin, insanlardan ziyade güvercin, karga ve serçe gibi kuşların su içmelerine mahsus bir eser olduğu anlaşılır. Ancak bu çeşme üzerinde hiçbir kitabe ve tarih bulunmamaktadır. Bu yönüyle çeşmenin Hacı Beşir Ağa tarafından (?) yaptırıldığını kabul etmekteyiz. Bir bakıma bunun kendi grubu içinde hayvanların yararına yaptırılmış tek örnek olduğunu söyleyebiliriz.

Çeşmenin silindirik gövde çevresi, altta 1.56 m iken, tepeliğin altında 1.45 m'ye düşmektedir. 1.50 m yükseklikteki tepelikle birlikte tüm yükseklik 3 m'yi bulmaktadır. Ancak gövdenin alt bölümü, bir insanın su içmesine uygun olmayacak derecede yüksek tutulmuştur. Yukarı doğru hafiften incelen alt gövdeden, dairesel silmeli bir boğumla ikinci gövde kısmına geçilmektedir. Bu kısım daha kısa (30 cm), silindirik gövde halinde ve alt gövdenin devamı olarak yukarı doğru 2.20 m yüksekliğe sahiptir. Daha üstte, yine alt kısmın devamı olarak geniş, yuvarlak ve yayvan havuz şeklinde dönüştürülmüş 70 cm çapında bir su çanağı yer almaktadır. Burası kuşların su içmesine mahsus suluktur (Görsel 4).

Gövdenin üçüncü bölümü 50 cm yükseklikte, çapı da iyice daralmış vaziyetteki yukarıda havuza su akıtan muslukların bulunduğu tepe kısmıdır. Tepedeki bu silindirik kısma sekiz yönden açılan deliklerle aşağıdaki çanağa sular boşalmaktadır.

Sütunun tepesi son zamanlarda eklendiği anlaşılan basık, yuvarlak ve sade bir örtüyle sonlanmaktadır. Hemen yanındaki, insanların su içmesine mahsus Hacı Beşir Ağa Çeşmesi (1727)'nden başka kuşların su içmesi amacıyla yaptırılmış olan bu çeşmenin de başka bir örneği yoktur. Nişan taşını andıran Tarabya'daki II. Mahmud (1831) ve Kasımpaşa'daki Hamidiye (1889) Çeşmesi ile benzerlik gösteren bu çeşme, ince ve yüksek gövdesi, yukarıda kuşların su içmesine mahsus suluk kısmı ile fazla dikkat çekmemektedir. Bu bakımdan çeşmelerle ilgili kaynaklarda da adına pek rastlanmaz.

¹<https://www.suvakfi.org.tr/cesme/fatih/besir-aga-haci-cesmesi-h-1150-m-1737>

Görsel 3, 4: Hacı Beşir Ağa Çeşmesi genel görünüm ve çeşmeden detay (Kişisel Arşiv).

3.HACI BEŞİR AĞA ÇEŞMESİ-3 (KAPALIÇARŞI) H. 1115/1727

Kapalıçarşı'da, Köseleciler'e açılan kapıya yakın olarak, doğu-batı ekseninde inşa ettirilen iki çeşmeden birincisidir (Görsel 5). Aynı zamanda bunlar, Mercan Camii'ne giden yol üzerinde bulunmaktadır.

Batılılaşma döneminin ikinci çeyreğinde yaptırılmış H. 1115/1727 yılında, İstanbul'da birçok eseri bulunan Hacı Beşir (Hazin) Ağa tarafından yaptırıldığı kabul edilir. Çeşmenin bir benzeri 1960 yılında Kapalıçarşı esnafı tarafından, birincisinin 50 m kadar batısında aynı düzlem üzerinde inşa ettirilmiştir. Ölçüleri birbirinin tıpatıp aynıdır. Her iki çeşmenin de üzerinde kitabeye rastlanmaz. Altta mermerden bir havuz ortasında 70 x 70 cm ölçülerinde kare taban üzerine oturtulan çeşmenin, düzgün piramit şeklinde yükselen gövdesi ve tepeliği ile birlikte yükseklik 2.20 m'yi bulmaktadır (Görsel 6-Görsel 7).

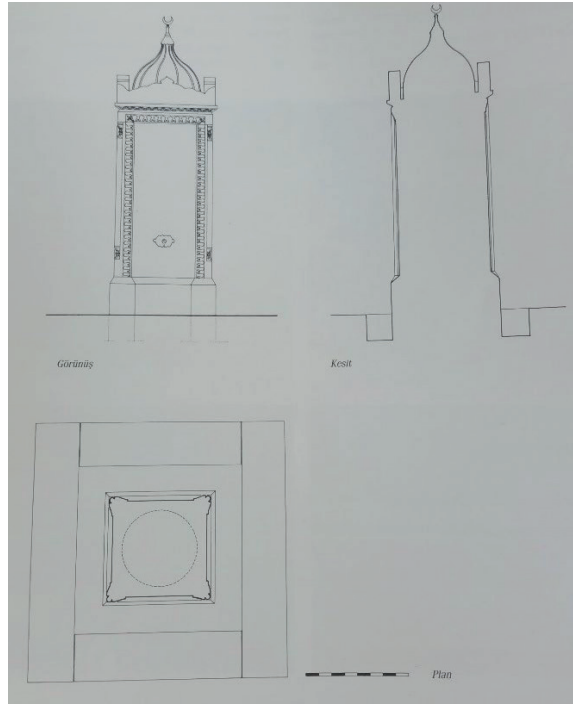
Yekpare, mermer kaide üzerinde köşeleri küçük, ince birer gömme sütunce ve iki yanında dişlerle süslenmiş, beyaza yakın açık gri renkte mermerden yaptırılmıştır. Kare prizmal gövde üzerinde, hafifçe genişleyen bir saçaktan sonra, ortası soğan biçiminde maddeden dilimli kubbeyi andıran bir tepelik bulunmaktadır. Gövdenin alt kısmında, dört yönde, birer musluğa yer verilmiştir.

Gövdenin tepeliğe yakın üst kısmında, dış biçiminde iki sıra süs frizinin üzeri yine dört yönde, birer kabartma palmet dizisiyle sonlanır. Palmetlerin üzerinde, kabartma halinde kıvrım dallı yaprak ve rumiler süslemelerdeki değişen zevk anlayışını simgelemektedir. Soğan şeklindeki tepeliğin ortasında madeni bir hilal, alem olarak yerleştirilmiştir.

Farklı tarihlerde onarım geçirmiş olsalar da bu sevimli çeşmeler, işlevlerini günümüze kadar sürdürmektedirler (Tanışık 1943; Egemen 1993: 199; Pilehvarian-Urfalioğlu-Yazıcıoğlu 2000; Özkafa 2010; N. Ertuğ (Ed.) 2006: 158).

Görsel 5, 6: Hacı Beşir Ağa Çeşmesi genel görünüm ve çeşmeden detay (Kişisel Arşiv).

Görsel 7: (N. K. Pilehvarian ve N. Urfalıoğlu, L. Yazıcıoğlu 2000: 95)

4. İSHAKAĞA ÇEŞMESİ-1 (BEYKOZ SERBOSTANI CAMİİ KIBLESİ) H.1154/1741

Beykoz Yalıköy’de, Ahmed Mithad Caddesi üzerinde, Yalıköy Çayırı kavşağında, Serbostani Mustafa Ağa Camii’nin kible duvarına bitişik sütun çeşmedir (Görsel 8).

Daha önceki yayınlarda, üzerinin kiremit saçakla örtülü olduğu belirtilen çeşmenin, günümüzde Camii’nin kible duvarında iki yandan mermer dayanaklarla takviye edildiği görülmektedir (Tanışık 1943: 344-345; Eyice 1993: 280)². Bu son onarım ve takviyeler, 1999 yılındaki onarıma aittir.

Sultan I. Mahmud döneminde, Galata Voyvodalığından Gümrük Emini görevine atanan Seyyid İshak Ağa tarafından H. 1154/1741 yılında yaptırılan çeşme, diğerlerinden farklı özelliklere sahiptir.

2.27 m boyunda, yekpare mermerden, silindirik tarzda inşa edilmiş olan çeşmenin, silindir şeklindeki gövdesinin çevresi ortalama 1.30 m kadardır. Çeşmenin ayna taşı yoktur. Düzgün silindir şeklindeki gövde üzerinde, tek lüle yer almaktadır. Sütun, üzerinde yanlardan giderek daralan çerçeve içinde kavuğu andıran bir tepelikle sonlanmaktadır. Kavuk, boyun kısmı ve geçiş silmesinin yükseklikleri 65 cm’yi bulmaktadır (15 + 20 + 30 cm).

Gövdenin üst orta kısmında yer alan kitabede, diğer iki örnekte olduğu gibi İshak Ağa’nın adı, unvanı ve yapım tarihi verilmiştir (Görsel 9). İnce profilli üç satırlık kabartma harflerle yazılmış kitabenin üst ve orta kısımları, aşağı ve yukarıya doğru yelpaze şeklinde sarkıtılarak süslenmiştir. Altta da yüksekliği 55 cm olan yalاک yer almaktadır. Kitabede şu ifadelerle yer verilmiştir:

Sahibü’l hayrat vel hasenât

Es-seyyid İshak Ağa

Voyvoda-i Galata 1154 (1741)

(Tanışık 1943: 344; Koçu 1958: 2670; Egemen 1993: 430-431; Pilehvarian-Urfalıoğlu-Yazıcıoğlu 2000: 277; N. Ertuğ (Ed.) 2006: 177).

Görsel 8, 9: İshak Ağa Çeşmesi genel görünüm ve çeşmeden detay (Kişisel Arşiv).

² <https://www.suvakfi.org.tr/cesme/beykoz/ishak-aga-cesmesi-h-1154-m-1741>

5. İSHAK AĞA ÇEŞMESİ-2 (BEYKOZ) H. 1163/1749

Beykoz'da, Beykoz Çayırı'nın kenarında, Kundura Fabrikası otobüs durağına 50 m uzaklıkta, geniş bir havuzun ortasında yer almaktadır (Görsel 10). Kare taban üzerine prizmal biçimde 4 m'lik gövdesiyle yekpare şekilde yükselen çeşmenin eni 1.20 m kadardır. Üzeri piramit şeklinde sonlanan çeşmenin doğu ve batı yüzlerinde birer musluk, önlerinde de geniş yalak bulunmaktadır. Kare prizmal gövde üzeri, piramit şeklinde sonlanmaktadır.

Düz ve kübik biçimde yükselen gövdenin köşeleri profilli çerçevelerle sınırlanmış, yüzeyler içte kalmış musluğa bakan yönünde dört satırlık celi-sülüsle yazılmış kitabe bulunmaktadır (Görsel 11). Kitabe şöyledir:

Sahib-ül hayrât vel hasenat

Es-Seyyid İshak Ağa

Emin-i Gümrük-i Asîtane

Sene 1163/1749-50

Daha önce de belirtildiği gibi Galata voyvodalığından Gümrük Eminliğine geçen Seyyid İshak Ağa I. Mahmud döneminde önemli görevler yapmış, İstanbul'un çeşitli semtlerinde çeşmeler yaptırarak imar faaliyetlerinde bulunmuştur (Tanışık 1943: 354; Koçu 1958: 2646).

Görsel 10, 11: İshak Ağa Çeşmesi genel görünüm ve çeşmeden detay (Kişisel Arşiv).

6. İSHAK AĞA ÇEŞMESİ-3 (BEYKOZ) 1166/1752

Beykoz'da Orta Çeşme Mahallesi, Yalıköy Çayırı caddesinde, İlköğretim Okulu karşısında, çınar ağaçları altında yer alan çeşmedir (Görsel 12). Bu çeşmenin 300 m kadar uzağında, İshak Ağa'nın H. 1163/1749 yılında yaptırdığı ilk çeşmenin özelliklerini taşıyan ve ondan daha kısa ölçülere sahip olan (2.60 m) çeşme, H. 1166/1752 yılında, yekpare, gri mermerden inşa ettirilmiştir.

Kenarları 69 cm'yi bulan kare prizmal tarzda yaptırılmış olan mermer çeşme; dört yüzlü olup üzeri 40 cm yükseklikte, düzgün piramit şeklinde sonlanmaktadır.

I. Mahmud döneminde Galata Voyvodaliğından Gümrük eminliğine geçen Seyyid İshak Ağa'nın, İstanbul'da yaptırdığı birkaç çeşmesinden biri olan bu çeşmenin, tek yüzünde bir musluk ile altta havuzu bulunmaktadır (Görsel 13)

Çeşmenin musluk yönünde, piramit örtünün hemen altında, kabartma harflerle yazılmış celi-sülüs kitabe yer almaktadır. Kitabenin okunuşu şöyledir:

Sahib-ül hayrât vel-hasenat

Es-Seyyid İshak Ağa el-maruf

bi-emin-i Gürük-i Asitane Sene 1166/1752

(Tanışık 1943: 354; Koçu 1958: 2646; Egemen 1993: 436).

Görsel 12, 13: İshak Ağa Çeşmesi genel görünüm ve çeşmeden detay (Kişisel Arşiv).

7. MUSTAFA HAN-AYAZMA ÇEŞMESİ (ÜSKÜDAR) H. 1174/1760

Üsküdar'da, Ayazma Camii kuzeydoğu avlusunun köşesindedir (Görsel 14). 1978 yılına kadar mevcut olduğu belirtilen, üzerindeki geniş ve ahşap çatılı saçak, günümüzde yoktur. Çeşme, cami ile birlikte, 2023 yılında tamamlanan bir restorasyon geçirmiştir.

Aslında arkada daha geniş yüzeyli beyaz mermerden yapılmış, geniş duvar çeşmesinin önüne konmuş olan yekpare mermer çeşmeye takılan üç musluk ve bunun önündeki geniş yalak dikkati çeker. Böyle bir uygulamanın başka örneği yoktur (Görsel 15). Muslukların çevresi dairesel bir kabartma şeklinde olup bitki kabartmalarıyla süslenmiştir.

Yekpare prizmal çeşme üzerinde kitabe yer almaz. Ancak geride bulunan ve Ayazma Camii'nin duvar çeşmesi mahiyetindeki kısımda, 8 satırlık kitabede, H. 1174/1760 yılında, Sultan III. Mustafa tarafından külliyenin bir parçası olarak yaptırıldığı belirtilmiştir.

Çeşme, zeminden itibaren 2.90 m yükseklikte, her kenarı 55 cm genişliğinde, dört köşeli bir sütun şeklindedir. Zeminden itibaren daha geniş bir kaideye oturtulmuş olan kare prizmal çeşme gövdesinin yüksekliği 2.20 m'yi bulmaktadır. Bunun üzerine kaide genişliğinde ve 70 cm yükseklikte tepelik oturtulmuştur. Tepeliğin yüksekliği 70 cm olup kenarlardan ortaya doğru hafifçe yükselerek ve daha sonra da daralarak iki kademe halinde tepe noktasında düğümlenmektedir. Her bir kenar genişliği 55 cm olan kare prizmal gövdeli çeşmenin üzerinde, fazla süs unsuruna rastlanmaz. Geri plandaki çökertme yüzeyli duvar çeşmesinin aynalığında, yeşil zemin üzerine kabartma harflerle yazılmış şair Zihni'ye ait şu kitabe bulunmaktadır (Ayvansarayi: 189; Konyalı 1939: 9 vd; Eyice 1993: 471-472; N. Ertuğ (Ed.) 2006: 267-268;

Egemen 1993; Tanışık 1943: 358)³ (Görsel 16).

Menba-ı cû-yı himem Sultan-ı Memduh şiyem

Ayn-ı eltâf u kerem şâhenşeh-i zıll-i Hudâ

Şâh-ı devrân Mustafa Hân ibn-i Ahmed Hân kim

Âb-ı cûdn dehre icrâ eyledi ser tâ be pâ

Etdi ez-cümle bu dil-cû çeşmesâr-ı hurremi

Himmetiyle câmi-i pâki civarında binâ

Ma-i zerrîn eyle Zihnî sebt-i tarihe sezâ

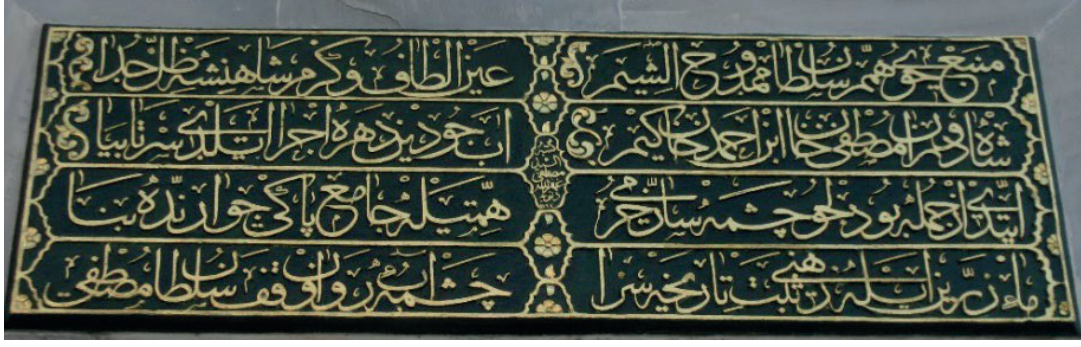
Çeşme-i âb-ı revân-ı vakf-ı Sultan Mustafa

Kitabenin okunuşunda bazı farklılıklar vardır (Konyalı 1939; N. Ertuğ (Ed.) 2006).

Görsel 14, 15: İshak Ağa Çeşmesi genel görünüm ve çeşmeden detay (Kişisel Arşiv).

³ <https://www.suvakfi.org.tr/cesme/uskudar/i-cesmesi-h-1174-m-1760>

Görsel 16: Çeşmenin kitabesi (Kişisel Arşiv).

8.DEF'İ GAM HATUN ÇEŞMESİ (TOPKAPI SARAYI)-H. 1206/1811

Topkapı Sarayı'nın üçüncü avlusunda, Hırka-i Saadet önünde, yekpare mermerden yapılmış ve mermerin içerisi oyularak hazne, üstüne yine yekpare mermerden bir kapak yapılarak oluşturulmuş farklı bir çeşme örneğidir (Görsel 17). Hemen yanında da mermer işlenmiş Güneş saati düzenlemesi bulunmaktadır.

Oval şekilde hafifçe daralan kare prizmal şekilli çok kenarlı, mermer altlık üzerine, oturtulmuş, köşeleri silmelerle yumuşatılan haznenin, Harem'e bakan yönünde, alt tarafta tek musluğu bulunmaktadır. Musluğun önünde iki kenarı ovalleştiren kare prizmal (75 x 75 cm) gövdenin köşelerinde üçgen biçimli çıkmalarla yine aynı malzemeden oluşturulmuş yalağa yer verilmiştir.

Kapak kısmı, alt yapıya uygun olarak kavisli hatlardan meydana gelen ve yukarı doğru giderek daralan, ortada da tepeliği bulunan bir objedir.

Musluk yönünde, gövde üzerinde iki satırlık kitabeye yer verilmiştir. Etrafı ince bir profille çevrili tarih satırı yer alır. Kitabede şu ifadeler geçmektedir.

Sahib-ül hayrat merhume Kethüda Def-i Gam Hatun'un hayratıdır.

Sene 1226/1811 (Görsel 18)

Görsel 17, 18: Def'i Gam Çeşmesi genel görünüm ve çeşmeden detay (Kişisel Arşiv).

Görüleceği üzere XVII. yüzyıl başlarından itibaren giderek zenginleşen ve yekpare hale dönüşen çeşme tiplerinden biri de Def'i Gam Hatun'un yaptırdığı bu eserdir. Def'i Gam Hatun, sarayda yaşamış II. Mahmud döneminin (1809-1836) cariyelerinden biridir. Def'i Gam, gamı üzüntüyü gideren anlamına gelen bir kelimedir (Egemen 1993: 247-248; Şimşirgil 2005: 136; N. Ertuğ (Ed.) 2006: 250; Köse-Meyveci 2016)⁴.

9.II. MAHMUD ÇEŞMESİ (TARABYA) H. 1247/1831

Tarabya Parkında yer alan kare kaideli ve yüksek gövdeli beyaz mermerden yapılmış sütun çeşmedir (Görsel 19). Köşeleri pahlı, ampir üslupta ve II. Mahmud tarafından H. 1247/1831 yılında yaptırılmış olan çeşmenin, denize ve ana caddeye bakan cephelerinde birer musluk ve muslukların altında, mermerden yüksekçe 5 cm kalınlığında oval iki havuz bulunmaktadır. 56 cm yüksekliğindeki teknelerin ortasından, nişan taşı biçiminde yükselen gövdenin üst kısmında, dışa taşkın üç kademeli yaprak motifleriyle süslü saçak şeklindeki kornişin en altında kitabe, onun üstünde saçak, daha yukarıda ampir üslupta bir, onun üzerinde yine dört yönü süsleyen akantus yapraklı kare prizmal unsurlar, en tepede de dört köşeden ortaya doğru daralan geniş akantus yapraklarının oluşturduğu topuz şeklinde bir tepelik bulunmaktadır (Görsel 20).

⁴ <https://www.suvakfi.org.tr/cesme/adalar/defg-i-gam-hatun-cesmesi-h-1226-m-1811> .

Görsel 19, 20: II. Mahmud Çeşmesi genel görünüm ve çeşmeden detay (Kişisel Arşiv).

Zeminden tepeye kadar toplam 4.20 m yükseklikte ve nişan taşı görünümlü sütunun genişçe tutulmuş 30 cm'yi bulan korniş altında, dört yönde, ikişer satır halinde ve 33 cm genişliğinde kitabe yer almaktadır. Kitabenin Şair Rıfat tarafından yazıldığı, tarih mısraında Sultan II. Mahmud'a atıfta bulunduğu dikkat çekmektedir. Kitabede geçen tarih, ebced hesabı ile H. 1247/1831'ye işaret etmektedir. Bu tarih aynı zamanda rakamla da belirtilmiştir. Kitabenin ifadeleri şöyledir:

*Şah-ı İskender hakan-ı derya-himmetin
Sû be sû dünyâ yı lütf u cûd u âbâd eyledi,
Bildi ez cümle Tarabya âbâ muhtaç olduğun,
Emr idüb bu çeşmesâr-ı cûdu icad eyledi
Ni'met-i adliyle dil sîr olmadık yer kalmadı
Âb-ı lütfu cümle-i atşânı dil-şâd eyledi,
Bende Rif'at görüb târih-i dil-cû söyledi
Hân-ı Mahmûd âba zibâ çeşme bünyâd eyledi
1247/1831*

Nişan taşı şeklindeki bu çeşmenin; Kocamustafapaşa Camii avlusundaki ikinci çeşme ile Kasımpaşa'daki Hamidiye Çeşmesi arasında büyük benzerlikler vardır. Üçünün de kaideden itibaren yükselen gövdelerinin yüzeylerinde, fazla süs unsuruna yer verilmemiştir. Her ikisinin de tepelerindeki piramit şeklinde sonlanan kısımda, kırılma ve tahribatlar

oluşturmuştur. Ancak Tarabya'daki çeşmenin üç kademeli ampir üsluptaki tepeliği, daha zengin süs unsurları içermektedir (Tanışık 1943: 180; Egemen 1993: 528; Sarıdikmen 2010: 115; N. Ertuğ (Ed.) 2006: 237; Ödekan, 1994: 488-489).

10. KAVACIK ÇEŞMESİ H. 1253/1837

Beykoz'a bağlı Kanlıca semtinde, günümüz Orhan Veli Kanık parkının ortasında havuz kenarında yer almaktadır (Görsel21). Burası XIX. yüzyıl ortalarında Kazasker Hasan Tahsin tarafından yaptırılmış eski bir çiftliğin arazisi imiş (Baraz 2009: 279; Egemen 1993: 799; Vada 1943: 98; Pilehvarian-Urfalıoğlu-Yazıcıoğlu 2000: 135-152; Özkafa 2010: 206; N. Ertuğ (Ed.) 2006) .

Çiftliğe ait havuzun doğu kenarının ortasında; üç farklı parçadan oluşan 2.18 m yüksekliğinde, kenar genişlikleri 0.45 m olan yekpare, dört köşeli prizmal tarzda mermer sütun çeşme yer almaktadır. Çeşme, kademeli bir gövde ile üstte de geniş bir lale motifini andıran tepelikten ibaret imiş. Ancak son yıllarda bu lale motifi yok olmuştur (Görsel 21-22).

Altan 1.50 x 1.48 m ölçülerinde, kare tabanlı mermer kaideye oturtulan çeşmenin dört yanında, küçük oval havuzlar bulunmaktadır. Bu küçük havuzlara boşalan sular, büyük havuzla bağlantılı, 1.82 m uzunluktaki mermer kanalla büyük havuza akıtılmıştır.

Sütun gövdenin yüksek kısmına, Tahsin adlı bir şair tarafından, ta'lik hat ile tarih kitabesi yazılmıştır (Görsel23). Bu şahsın, çeşmenin banisi olan Hasan Tahsin olduğu anlaşılmaktadır.

Çeşmenin dört yüzünde farklı yönlere yazılmış 10 satırlık kitabede şu ifadeler yer almaktadır. Kitabenin okunuşu Baraz'dan alınmıştır (Baraz 2009: 279).

Menba-ı nehr-i kerem Pâdişah-ı berr-ü himem

Feyz-i mecra-yi hüküm zill-i zalil-i mabud

İtdi serçeşme-i ecnad-ı sefâya peyma

Manzar-ı lûtfu olub şimdi bu sû-yi dil sûd

Neşr olurdu âdem iklimine esbâb-ı hayat

Cûd-ü ihsânına olsaydı mesâgî meşhud

Eyleye cûş-ü huruş tâ ki cihanda enhar

Reşhâtınca ide ömrünü Hak nâ-madûd

Yazdı tarihin Tahsin kulu şükr olsun

Oldu bu ayn-ı hayat çeşme-i Sultan Mahmud. 1253 (1837).

Bu ifadelerden de anlaşıldığı gibi Sultan II. Mahmud dönemindeki farklı üslup özelliklerine sahip yekpare mermerden yapılmış sütun çeşmelerden biri de budur. Üzerini taçlandıran beyaz mermerden yapılmış iri lâle motifinin akıbeti tespit edilememiştir. Aynı genişlikte üç parçadan oluşan gövdenin alt kısmı (muslukların bulunduğu) kübik tarzda olup, az yukarısında dalgalı hatlı bir silmeye sahiptir. Orta kısım, alttan yukarıya doğru hafif bombelidir. Üst kısım yine düz, kübik parça şeklindedir. Daha üstte de bugün yerinde olmayan iri lâle motifi bulunmaktaydı (N. Ertuğ (Ed) 2006: 199).

5 <https://www.suvakfi.org.tr/cesme/adalar/kavacik-cesmesi-h-1253-m-1837> .

Görsel 21, 22: Kavacık Çeşmesi genel görünüm ve çeşmeden detay (Kişisel Arşiv).

Görsel 23: Kavacık Çeşmesi eski hali (N. Kara Pilehvarian ve N. Urfalıoğlu, L. Yazıcıoğlu 2000: 159).

11. HÜSREV PAŞA ÇEŞMESİ (EYÜP) H. 1295/1838

Dönemin Kaptanıderyalarından Hüsrev Paşa tarafından H. 1295/1838 yılında, Hüsrev Paşa Kütüphanesi için yaptırılmıştır. Günümüzde Vakıflar Genel Müdürlüğüne bağlı Vakıflar İmaret Şube Müdürlüğü'nün avlusuna (hazire) nakledilmiş olup mezar taşları arasında bulunmaktadır (Tanışık 1943: 272-273; Egemen 1993: 396-398; Kolektif 2013: 253; N. Ertuğ 2006: 166)⁶ (Görsel 24).

Çeşmenin banisi olan Abaza Hüsrev Paşa; Kaptanıderyalık, valilik görevlerinden başka bazı fetih hareketlerine katılmış, sadrazamlık makamına kadar yükselmiş H. 1271 yılında ölmüş ve Eyüp'teki türbesine gömülmüştür. Çeşme, onun ölümünden sonra yaptırılmıştır.

⁶<https://www.suvakfi.org.tr/cesme/adalar/kaptan-i-derya-sadrazam-husrev-mehmed-pasa-cesmesi-h-1275-m-1838-husrev-pasakutuphanesi-cesmesi>

Çeşme, yekpare beyaz mermerden sütun şeklinde kare prizmal gövdeye sahiptir. Dört yüzlü olan çeşmenin eni 22 cm, yüksekliği 2.35 m'dir. Ancak çeşmenin üzerinde olduğu belirtilen üçgen prizmal biçimli tepelik, taşınma sırasında kaybolmuş, bazı kısımlarda tahribatlar oluşmuştur (Tanışık 1943: 396).

Gövdenin dört yüzünden sadece birinde, musluk yer almaktadır. Musluğun bulunduğu yüzeyde, gövdeye bitişik ve üzeri yatay silmelerle süslü havuz altlığı, onun da üstünde kenarları dalgalı hatlarla hareketlendirilmiş musluk havuzu yer almaktadır. Diğer yüzler ise gövdeyi boyu boyunca ve dikine hareketlendiren silmelerle süslenmiştir (Görsel 25).

Musluğun yer aldığı kısım, dikdörtgen bir çökertme alan haline getirilmiş, altına musluk deliği açılmış, üst kısma da kabartma halinde üç kademeli bir saksı içerisine geniş yapraklı akantus bitkisi yerleştirilerek plastik etki sağlanmıştır. Daha yukarıda dört yan çevreleyen geniş yaprakların oluşturduğu bir friz, onun üstünde de dört yüzü dolgulayan, ortasında beş yapraklı rozetin yer aldığı baklava şekilleri dikkati çekmektedir. Yukarıda baklava şekillerinden sonra, ince bir silme üzerinden başlayan ve giderek genişleyen saçak kısmı, yaprak motifleriyle yüzeyden hayli çıkıntılı işlenmiştir. Saçak kısmının ortasındaki kaybolan tepelik yerine, çeşme gövdesi ile uyumlu büyüklükte kare prizmal şekilde taş yerleştirilmiştir.

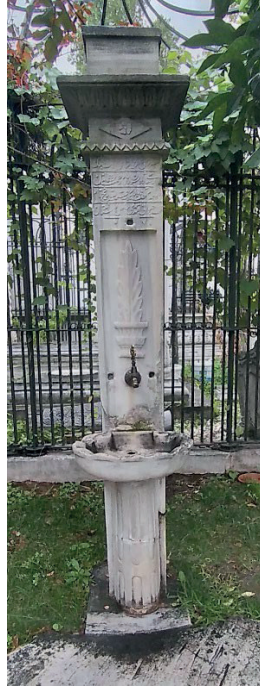
Musluğun yer aldığı yüzeyin saçığa kadar devam eden üst kısmında, şair Asaf'ın iki beyitlik kabartma harflerle yazdığı dört satırlık kitabe bulunmaktadır. Kitabede şu ifadeler yer alıyor:

Hüsrev zi-cüd-u Paşa-yı müriüvvet menbain

Ruhu şâd olsun demâdem rahmet-i Rahmândan

Söyledim Asâf bu dilcu çeşmeye târih-i tâm

Âb-ı hayvânı akıtdı sahil-i Bostandan. 1275/1838

Görsel 24, 25: Hüsrev Paşa Çeşmesi genel görünüm ve çeşmeden detay (Kişisel Arşiv).

12. II. MAHMUD ÇEŞMESİ (DİVANYOLU) H. 1256/1840

Beyazıt-Sultanahmet arasındaki Divanyolu caddesi üzerinde, Sultan II. Mahmud'un Türbesi, Sebili ve hazire kısmını ön cepheden sınırlayan duvarın köşesinde yer almaktadır (Görsel 26-Görsel 27). Çeşme II. Mahmud'un 1839 yılındaki ölümü üzerine, oğlu Abdülmecid tarafından H. 1256/1840 yılında yaptırılmıştır.

Çeşme, altta beyaz mermerden bir kaide üzerinde önde 54 cm yüksekliğindeki havuz ile iki yanda havuzla eş yükseltide oturma sekisinden oluşan bir taban üzerine, yekpare şekilde oturtulmuştur. Yüksekliği 2.65 m'yi bulan kare tabanlı sütun şekilli mermer gövdenin alt ve üstünde taban kornişi ile iki kademeli tavan saçağı bulunmaktadır. Gövde üzerinde 15 cm yüksekliğindeki düz altlık, üzerine de dünyayı temsil eden yuvarlak küre oturtulmuştur. Üst altlıkla küre arasında daralan kısımda, kürenin oturduğu alt ve üst kısımları silmeli altlık bulunmaktadır. Çeşme, Fransız etkilerine açık, sade ve ampir özelliklere sahip bir yapıdır.

Görüldüğü üzere burada hayır amacıyla yaptırılmış çeşmeden ziyade, sembolik ifadeler ağır basmaktadır. Buradaki küre, halâ Dünya hakimiyetinde önemli yeri olduğunu vurgulayan Osmanlı devletini sembolize etmektedir (Görsel 28). Bu özelliği ile diğer sütun çeşmelerden farklı bir anlam ve özelliğe sahip çeşmenin, Fransız İhtilali'ne atıfla aydınlanma sembolü olarak somutlaştırıldığı anlaşılmaktadır. Bu özelliği ile de Osmanlı sanatı içinde tek ve orijinal olan çeşme, 1840'lı yıllar ve sonrası Fransa ve Osmanlı devletlerinin eş zamanlı bir aydınlanma sembolü niteliğindeki Tanzimatçıların fikir ve düşüncelerini de temsil etmektedir.

Çeşmenin üzerinde kitabe yoktur. Ancak aynı düzlemde ve çeşmeyle birlikte yaptırılmış hemen yanındaki sebilde Ziver Efendi tarafından yazılmış şu ifadeler yer almaktadır (Eyice 1993: 287; Egemen 1993: 534-535; Pilehvarian-Urfalıoğlu-Yazıcıoğlu 2000: 132-133; Ayvazoğlu 2002: 46; Kumbaracılar 2008: 109; Akın 1994: 263-264; N. Ertuğ 2006:194).

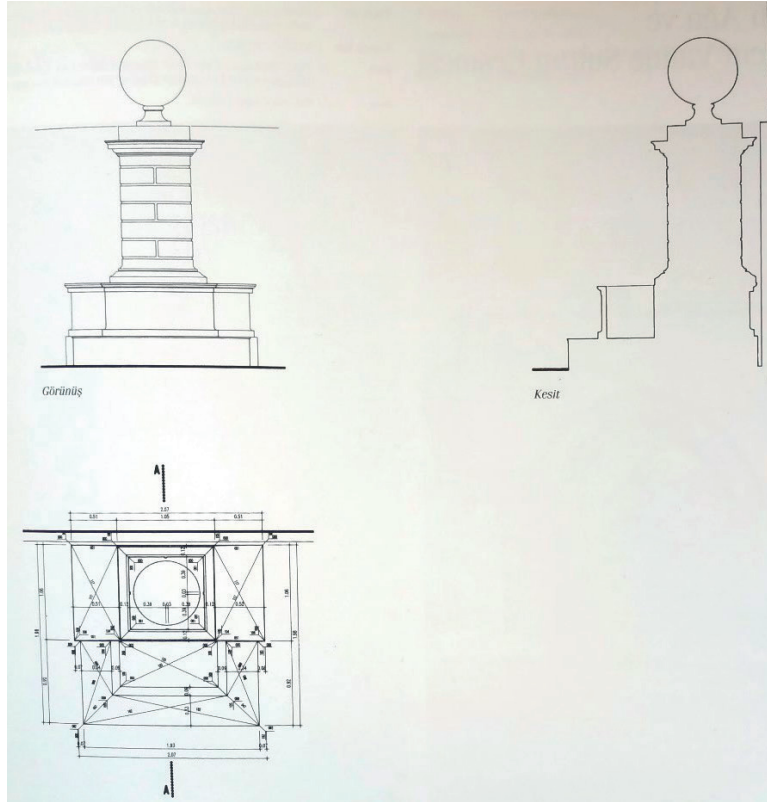
Cevher-i tarihe su vırdı Ziver feyz-i cûd

Buldu Kevser rûh-i Han Mahmûd için ziba sebil. 1256/1840⁷

⁷ <https://www.suvakfi.org.tr/cesme/adalar/mahmud-han-ii-ttubesi-sebili-ve-cesmesi-h-1256-m-1840>

Görsel 26, 27: II. Mahmud Çeşmesi genel görünüm ve çeşmeden detay (Kişisel Arşiv).

Görsel 28: Çeşmenin çizimi (N. Kara Pilehvarian ve N. Urfalıoğlu, L. Yazıcıoğlu 2000).

13. SERASKER MUSTAFA PAŞA ÇEŞMESİ (PAŞABAHÇE) H. 1257/1841

Paşabahçe, İskele Meydanı'nda Ayazma Seti denilen yerde bulunan çeşmedir (Görsel 29). H. 1257/1841 yılında bu çeşmeyi yaptıran Mustafa Paşa, devlet kademesindeki birçok hizmetten başka seraskerlik makamına getirilmiş bir kişidir.

Mermerden yapılmış olan çeşme; her kenarı 35 cm olan kare tabanlı, prizmal bir sütun ile bu sütunun üzerine yerleştirilmiş çapı 35 cm'yi bulan, lahana formlu bir tepelikten ibarettir (Görsel 30). Zeminden tepeye kadar yüksekliği 2.30 m'yi bulan çeşmenin adı, halk arasında daha yaygın adıyla “Lahana Çeşmesi” olarak bilinmektedir. Bir bakıma Çengelköy'deki H. 1270/1854 tarihli Kavas Ahmed Ağa Çeşmesi ile benzerdir. Bu da Çengelköy'deki gibi yeniçeriliğin Lahanaacılar Bölüğünü temsil etmektedir.

Çeşme; kare prizmal şekilli gövdenin köşeleri, burmalı ince bir gömme sütunce ile denize bakan yöndeki kurnanın yer aldığı ön yüz ve diğer yüzlerden ibaret dört yüzlü bir eserdir. Diğer yüzlerde ay motifi ile sekiz şualı yıldızdan oluşan kabartma süsler bulunmaktadır. Musluğun altına rastlayan kısımda, yekpare taştan yapılmış küçük yalak vardır.

Denize bakan ön yüzde, altı satırlık ta'lik hatla yazılmış kitabede, çeşmenin H. 1257/1841 yılında yaptırılmış olduğu belirtilmektedir. Kitabenin hattatı, Zaptiye Meclis üyeliği yapmış Sermet Mehmet Efendi'dir. Kitabede şu ifadeler yer almaktadır (Egemen 1993: 650- 653):

Ve minel mâi külle şey'in hay

Ayn-ı cûdünden Serasker Mustafa Pâşa

Virdi Paşabaçesine çeşme insâdiyle tâb

Menba-ı feyz-i mürüvettir ki cû-yi şefkati

Teşnegân-ı katre-i eltâf eyler kâm-yâb

Su gibi ezberleyüb sermed kulu târihini

Mustafa Paşa akıtdı zemzem-âsâ ab-ü nâb 1257 (1841).

Çeşmenin yaptırıldığı dönemlerde, bazı sebzeleriyle meşhur şehirlerin sembolik üretimleri de dikkate alınmıştır. Lâhanası ile tanınan Merzifon'a da bu taşta işaret edilmiştir (Tanışık 1945: 436-438; Egemen 1993: 651-653; Kargı 1994: 562; Sarıdikmen 2010: 71; Sarı-Kurt-Yavuz-Özen 2005: 34; Şimşirgil 2005: 34) .

Görsel 29, 30: Serasker Mustafa Paşa Çeşmesi genel görünüm ve çeşmeden detay (Kişisel Arşiv).

14.AHMED AĞA (KAVASBAŞI) ÇEŞMESİ (ÇENGELKÖY) H. 1270/1854

Çengelköy'de sahile yakın, çarşı içerisinde, karakolun önünde yer alan çeşmedir (Görsel 31). Malzemesi mermerden olup Paşabahçe'deki Serasker Mustafa Paşa çeşmesinde olduğu gibi silindirik gövdeye sahiptir. Tepesinde de Yeniçeriliğin Lahana Bölüğü'nü hatırlatan yuvarlak lahana bitkisi bulunur. Bu bitki, çok yetiştirildiği bilinen Merzifon'la da ilişkilendirilir.

Sultan II. Mahmud döneminde yeniçeriliğin kaldırılması üzerine, önceki dönemin anısını sürdüren nadir örneklerden biridir. Toplam yüksekliği 1.70 m'yi bulan çeşmenin 80 cm yüksekliğindeki alt gövdesinin caddeye bakan yönünde bir musluk ile, musluk sularının boşaldığı on kenarlı mermer havuz bulunmaktadır. Gövdenin musluk tarafı düz silindirik, diğer kısımları eşit aralıklı dikine yivlerle süslenmiştir (Görsel 32).

Gövde alt bölümü üstten paralel yivlerle daraltılmış, bunun üzeri de yine dikey yivlerle 40 cm yükseklikte ve 90 cm çevresi olan boyun haline dönüştürülmüştür. Boynun üzerinde yine yatay yivlerle oluşturulan taban üzerine, 30 cm yükseklik ve 1.20 m olan baş çevresi ile yekpare lahana motifi yerleştirilmiştir. Böylece çeşmenin yüksekliği yerden itibaren 1.70 m'yi bulmaktadır.

Musluğun üzerinde tek satır halindeki kitabede:

Sahib-ül hayrat Serkavas Ahmed Ağa, 1270/1854

ifadeleri bulunmaktadır (Görsel 33). Ahmed Ağa'nın, Sadrazam Mehmed Hüsrev Paşa'nın kavasbaşısı olduğu bilinmektedir (Sarıdökmen 2010: 188; N. Ertuğ (Ed) 2006; Pilehvarian- Urfalıoğlu-Yazıcıoğlu 2000: 25-132) .

⁹ <https://www.suvakfi.org.tr/cesme/adalar/ahmed-aga-cesmesi-h-1270-m-1854>

Görsel 31, 33: Kavasbaşı Çeşmesi genel görünüm ve çeşmeden detay (Kişisel Arşiv).

15. HAMİDİYE ÇEŞMESİ (KASIMPAŞA) H. 1306/1889

Kasımpaşa'da, Cami-i Kebir Mahallesinde, Kızılay Meydanı'nda bulunmaktadır. Kenarları 55 cm uzunlukta, kare tabana oturan iki kademeli bir altlık üzerinde, nişan taşı biçiminde ve 4.20 m yüksekliğe sahip çeşmedir. Beyaz mermerden, yekpare bir gövdeye sahiptir (Görsel 34).

Kare taban, alttan itibaren dört yüzlü bir sütun şeklinde yükselirken tepeye doğru hafifçe daralmaktadır. Üzeri, geniş saçağa oturtulmuş, piramidal şekilde tepelikle sonlanmaktadır. Bu tepeliğin, eski fotoğraflarda aydınlatma feneri biçiminde sonlandığı ifade edilmektedir (Egemen 1993: 329).

Altta daha geniş kübik kaideye sahip olan çeşmenin tek musluğu, kaide kısmında, batı yöndedir. Üzeri kırık hatlı sivri kemerle sonlanan musluk aynalığını takiben küçük bir saçaktan sonra, daha da daralarak yükselen gövdeye sahiptir.

Oldukça sade bırakılmış sütun gövdenin musluk üzerine rastlayan yüzünde, tepeye yakın yerde, yuvarlak bir çerçeve içine alınmış, celi-sülüs kitabede "Hamidiye Çeşmesi 1306" ifadeleri yer almaktadır. Bilindiği üzere H. 1306 tarihi, Miladi 1889 yılına işaret etmektedir (Göncüoğlu-Kayar 2012: 269; Sarıdikmen 2010: 188; N. Ertuğ (Ed) 2006; Pilehvarian-Urfalıoğlu-Yazıcıoğlu 2000: 25-198) (Görsel 35).

Çeşmenin iki kademeli kaidesi ile musluk üzerindeki 55 cm'lik kısmı takiben 10 cm kalınlıkta bir silme, üstte de eskiden piramidal olduğu anlaşılan tepelik arasında, 22 cm çapındaki oval kitabeden başka hiçbir süs unsuruna rastlanmaz.

4.00 m'yi geçen yüksekliği ile bu çeşmenin en yakın benzeri, Kocamustafapaşa Camii önündeki kuşların su içmesine mahsus sulkundan ibaret 2. çeşme, diğeri de daha görkemli ayrıntılı tepeliğe sahip olan Tarabya'daki H. 1247/1831 tarihli sütun çeşmedir.

Görsel 34, 35: Hamidiye Çeşmesi genel görünüm ve çeşmeden detay (Kişisel Arşiv).

16.YUŞA TEPESİNDEKİ SÜTUN ÇEŞME – XVIII. YY.

Çeşitli dinlerce İstanbul Boğazı'nın Karadeniz'e açılan en yüksek tepesinde yer aldığına inanılan ve Hz. Yuşa Peygamber'e atfedilen mezar çevresinde, zamanla cami, türbe ve çeşmelerden ibaret kültür varlıkları oluşmuştur.

Osmanlı döneminde Sultan III. Osman'ın sadrazamlarından Yirmisekiz Çelebi Mehmed Said Paşa tarafından, 1755 yılında bir mescid yaptırılmış, burada bulunan ve Hz. Yuşa'ya atfedilen mezarın etrafına bir duvar çektirilmiştir. Ayrıca görevliler için de odalar inşa ettirilmiştir.

Çok büyük boyutlardaki (17 m uzunlukta) Yuşa'nın mezarının kuzeyinde bir kuyu ve bir de küçük ölçülerde sütun çeşmeye yer verilmiştir.

Çeşme, yekpare sütun şeklindedir. Çapı alttan itibaren yukarıya doğru hafifçe incelen ve granit taşından yaptırılmış olan çeşmenin boyu, oldukça kısa (74.4 cm) tutulmuştur. Sütunun üst kısmına yakın bir yerde açılan delikten akan su, gövdeye bitişik 24 cm çapında, ince cidarlı havuza dökülmektedir. Daha çok insanların su içmesine mahsus olan çeşmede herhangi bir kitabe yoktur. Musluk kısmı da zamanla tahrip olmuştur (Görsel 35-36).

Çevrede oluşan hazire içinde çok sayıda mezar ile bir de su kuyusu bulunmaktadır. Son yıllarda yapılan restorasyonlarla caminin önüne ve batısına bir şadırvan, iki çeşme bir madeni çeşme ile bir de su kuyusu yaptırılarak ziyaret yeri haline getirilmiştir¹⁰.

¹⁰ Bu çeşmeyle ilgili hiçbir kaynakta bilgi ve tanıtım bulunmamaktadır. Ancak konumuzla bağlantılı olması nedeniyle kısaca bahsetmeyi uygun bulduk.

Görsel 36, 37: Yuşa Tepesindeki Sütun Çeşme genel görünüm ve çeşmeden detay (Kişisel Arşiv)

DEĞERLENDİRME

Gözden geçirilen çeşmelerin tamamı, Osmanlıların batı etkilerine girdikleri XVIII. ve XIX.yüzyıl boyunca inşa ettirdikleri döneme aittir. Bu döneme kadar yaptırılan çeşmeler genellikle klasik dönem özellikleri taşır. Çoğunlukla taş, tuğla malzemenin inşa edilen klasik dönem çeşmeleri; duvar çeşmeleri, meydan çeşmeleri, menzil çeşmeleri, namazgâh çeşmeleri, oda çeşmeleri olarak konum ve özelliklerine göre adlandırılmışlardır.

XVIII. yüzyıl başlarından itibaren klasik çeşme geleneği, farklı malzemenin yapılmış bazı örneklerle zenginleşmiş, XIX. yüzyıl sonlarında daha kolay, su içmek için daha küçük hacimli, estetik açıdan göz oğsayan madeni çeşmeler de İstanbul'un çeşitli semtlerinde boy göstermeye başlamıştır.

Bu değişen üslup devresinde çeşme tür ve örneklerinde önemli değişimler ortaya çıkar. Yekpare taştan, mermerden yapılmış bu örneklere yukarıda değinilmiştir. Ancak bunların şekil, boyut ve süsleme anlayışı yönünden daha farklı olanlar, bu tanıtımın dışında kalmıştır. Değişen çağ, değişen malzeme ve değişen teknoloji, meydanlarda silindirik gövdeli ve kare prizmal şekilli yeni çeşme modellerine odaklanılmıştır.

Değişen zevk ve üslubun ilk örneği, Kocamustafapaşa Camii avlusunda bulunan silindirik şekilli, beyaz mermerden yapılmış 1727 tarihli çeşme ile karşımıza çıkmaktadır (Görsel 1-2). Boyu 1.44 m'yi bulan, 1.20 m'lik çevreye sahip olan, yekpare taştan yapılmış bu çeşmenin gövde kısmında kitabe, üzerinde de yarım soğan biçimli bir tepelik bulunmaktadır. Hacı Beşir Ağa'nın yaptırdığı bu çeşmenin en yakın benzeri, 1741 tarihinde Serbostani Mustafa Ağa Camii'nin kible yönünde yer alan İshak Ağa Çeşmesi'dir. 2.27 m yüksekliğinde, çevre genişliği 1.30 m olan bu çeşme de tamamen silindirik gövdeli, tek musluklu olduğu görülmektedir (Görsel 8-9). Üstte de kavuk biçimli bir tepelik bu-

lunmaktadır. Gövde yükseklikleri birbirine yakın olan bu çeşmelere benzeyen bir diğer örnek de Çengelköy'de İskele yakınındaki Kavasbaşı Ahmed Ağa Çeşmesi'dir (Görsel 31-33). 1854 tarihli bu çeşme de silindirik gövdeye sahip olmakla birlikte, lahana biçiminde sonlanan tepeliğiyle Yeniçerilerin bir sınıfına atfen inşa edilmiştir. Lahana daha çok, Merzifon yöresinde yetişen bir sebze olmakla birlikte, Yeniçerilerin bir bölümünü temsil ettiğinden, alt gövde ve tepelik arasında kademe kademe incelen ve kalınlaşan boyun kısmı ile diğer iki örnekten farklıdır. Alt gövde çevresi diğerlerindeki gibi 1.80 m'yi bulmaktadır. Her üç örnek de tek musluğa sahiptir.

Kocamustafapaşa Camii avlusunda yer alan ve birinci çeşme ile aynı tarihten kaldığı düşünülen (XVIII. yy ortaları) ikinci çeşme (Görsel 3-4), aynı amaçla yapılmış olmakla birlikte burada kastedilen, kuşların su içmesine mahsus, geniş cidarlı bir suluk bulunduruyor olmasıdır. Ancak bu çeşmenin gövdesi daha yüksek (3,02 m), çevresi ise daha dar (1.50 m) olup görünüş itibarıyla dikilitaşı andırmakta, çok sade ve süssüzdür. Gövde, tepeliğe kadar hafifçe daralan üç kademeli görünüme sahiptir. İnsanların ulaşamayacağı yükseklikte (2.20 m) geniş çaplı suluk ile bu çeşme, kuşların su içmesi için inşa edilmiş tek örnektir. Aynı zamanda da bir dikilitaşı andırmaktadır. 1831 tarihli, II. Mahmud tarafından Tarabya'da sahilde yaptırılmış olan Çeşme, türleri içinde en yüksek örnektir (Görsel 19-20). Yüksekliği 4.20 m ve her kenarı 33 cm olan kare prizmal gövde, altta iki yönde musluk ve havuzlarıyla dikkati çeker. Gövde üzerinde yaprak motifleriyle süslü ve dışa taşkın saçak şeklindeki kornişini takiben, ampir üsluptaki üç kademeli tepeliğe sahip olan bu çeşme de gerçekten bir dikilitaşı ve nişan taşı, hatta bir anıtı hatırlatmaktadır. Daha sade gövdeli Kocamustafapaşa örneğine rağmen, Tarabya'daki; kaidesi, yalakları ve tepeliği ile daha farklıdır. Nişan taşı biçiminde düşünülmüş ve anıtlaştırılmış bir diğer örnek Kasımpaşa, Kızılay Meydanı'ndaki Hamidiye Çeşmesi'dir (Görsel 34-35). 1889 yılında Sultan II. Abdülhamid tarafından yaptırılmış olan bu çeşme de yükseklik ve anıtsal görünümü ile nişan taşlarını hatırlatan özelliğe sahiptir. Boyu 4.20 m'yi bulan ve her kenarı 55 cm genişliğinde dört köşeli yekpare sütundan ibaret olan çeşmenin kenar uzunlukları, tepeye doğru hafifçe daralmaktadır. Sade ve süssüz olan bu yönü ile de Kocamustafapaşa Camii avlusundaki ikinci çeşmeyi hatırlatan bu çeşmenin üst orta kısmındaki "Hamidiye 1308" ibareli kitabesi, oval bir çerçeve içine alınmıştır.

Kapalıçarşı'da yer alan 1788 yılına tarihlenen Hacı Beşir Ağa Çeşmesi (Görsel 5-6) daha sonra ortaya çıkacak benzer örneklerin habercisidir. Alttaki mermer havuzun ortasında, kare kaideli kısa bir altlıktan sonra hafifçe daralan 50 x 50 cm kenar genişlikleri olan açık gri renkteki gövde yüksekliği, bu çeşmede de fazla değildir (2.20 m). Kare prizmal gövde üzerinde, köşeleri alt ve üst kısımdan kum saatli sütunceler ve bunları çevreleyen kabartma bitki formları ile üzerini örten soğan biçimli tepelik, çağa uygun değişimleri ortaya koymaktadır. Hilalle sonlanan tepelik, klasik kubbe örtülerinin simgesi olup orjinalde böyle olup olmadığı pek bilinmez. Kare tabanlı kübik altlığa sahip diğer iki çeşme, Beykoz'da yer almaktadır. İshak Ağa tarafından yaptırılmış bu iki çeşmeden daha uzun olanı 1749 yılına tarihlenmekte ve yüksekliği 4.00 m dolaylarındadır. Yekpare mermer gövdesiyle 1.20 m enindeki her kenar üzeri oldukça sadedir (Görsel 10-11). Doğu ve batı yüzlerindeki birer musluk ile üzeri piramidal bir örtüye sahiptir. Buna 300 m kadar uzakta, yine Beykoz çayırında bulunan ikinci çeşme, birinciden üç yıl sonra (M 1752) yine İshak Ağa tarafından yaptırılmış, daha kısa gövdeye sahiptir (2.60 m). Kenarları 69 cm genişlikteki yekpare mermer çeşmenin tepeliği de diğeri gibi piramit şeklindedir. Dört yüzü çeşmenin sadece bir yüzünde musluk, altta da küçük havuzu bulunmaktadır.

Hacı Beşir Ağa'nın Kapalıçarşı'da yaptırdığı çeşme ile İshak Ağa Çeşmeleri, gövde itibariyle birbirine çok benzemektedir, ancak Kapalıçarşı'da yer alanın soğan biçimini andıran madeni tepeliği farklılık arz etmektedir. Birbirine yakın tarihlerde olması bakımından dört yanı eşit genişlikte inşa edilmiş bir başka çeşme örneği de Üsküdar Ayazma Camii'nin köşesindeki 1760 tarihli Mustafa Han Çeşmesi'dir (Görsel 14-16). Kendi yaptırdığı caminin kuzeydoğu köşesine, bir duvar çeşmesinin önüne, beyaz mermerden inşa edilmiş olan bu çeşme; bir yönü ile geri plandaki duvara dayalı, üç yanda musluğu bulunan, 2.90 m yükseklikte bir çeşmedir. Her kenarı 55 cm genişliğindeki gövdenin üzeri, giderek dalgalı şekilde daralan bir tepelikle sonlanması bakımından farklıdır. Bu tepelikteki barok özellikler, kendini daha açık hissettirmektedir.

Burada belirttiğimiz dört çeşmeye benzeyen bir diğer örnek, daha geç tarihe verilen ve 1840 yılında Divanyolu'nda II. Mahmud için yaptırılan türbenin çevresinde oluşan küçük külliye'nin güneydoğu köşesinde yer alan çeşmedir (Görsel 26). Tabanı yüksek tutulmuş, yekpare gövdeye sahip bu çeşmenin tepesindeki dünya hâkimiyetini sembolize eden yuvarlak küre (Görsel 27), dönemin Fransız ihtilalinden sonra yaygınlaşan ideolojik simgelerden sayılmaktadır. Bu özelliği ile çeşme, diğerlerinden farklı, dönemin fikir ve düşünce bazında Tanzimatçıların da ortak özelliklerini yansıtmaktadır.

Tanımlanan çeşmelerin bazılarında bu ortak özellikler bulunmakla birlikte, yine dört yüz-lü, kare taban üzerinde yükselen gövdeleriyle farklılık arz eden çeşmelerle de karşılaş-ıyoruz. Bunlardan birisi de Kanlıca 'da bugünkü Orhan Veli Kanık Parkı'ndaki geniş su havuzunun (Havuzbaşı) kenarında bulunan ve 1837 yılında Kazasker Hasan Tahsin tara-fından yaptırılmış çiftlik arazisi içerisindeki Kavacık Çeşmesi'dir (Görsel 21-23). 2.18 m yüksekliğindeki çeşme, gövde itibariyle önceki örneklerden farklıdır. 45 cm olan kenar genişlikleriyle çeşmenin gövdesi, üç kademe süs unsuru içeren özelliğe sahip olup üze-rinde de günümüzde kaybolmuş lale motifi bulunmaktaydı. Dört yanındaki küçük oval havuzlarla bu çeşmenin zarif, sevimli bir görünüme sahip olması dikkat çekicidir.

Kavacık Çeşmesini andıran, daha ince, daha zarif bir gövdeye sahip bir diğer çeşme de 1858 yılında, dönemin Kaptanıderyalarından Hüsrev Paşa tarafından yaptırılmış olan çeşmedir (Görsel 24-25). Eyüp Sultan'da kendi türbe ve kütüphanesinin bitişiğine yapı-tırılmış olan 2.35 m yükseklikteki yekpare mermer çeşme, günümüzde Vakıf İmarat şubesi avlusunda hazire kısmında yer almaktadır. Boyuna göre 22 x 22 cm'lik kare taban üzerin-de yükselen gövdesiyle en zarif unsurlardan biridir.

Üzerinde var olduğu bildirilen üçgen prizmal tepelik günümüzde yoktur. Tek yön-de bir musluğa sahip çeşmenin gövdesinin alt kısmında çökertme alan içerisinde ampir üslupta saksı içinde çiçek kabartmaları dikkat çekicidir. Kenarlar dalgalı hatlarla süslü gövdeye yapışık mermer havuz da ışık-gölge değerleri bakımından önemlidir.

Daha tipik özellikleriyle dikkati çeken Topkapı Sarayı 3. Avlusundaki 18. yüzyıl ta-rihli Def-i Gam çeşmesi, tanımlanan çeşmeler içerisinde en farklı su tesislerinden biridir (Görsel 17- 1888). Altta bir hazne, ona bağlı bir musluk, üzerine de geniş bir kapak yapıla-rak kapalı hale getirilen çeşme, kare prizmal şekilli, çok kenarlı altlık üzerine oturtulmuş-tur. Köşeleri üçgen biçimli, yumuşak hatlı silmelerle dikkat çeken hazne, adeta çeyizlik bir süs eşyasını andırmasıyla diğer tüm örneklerden ayrılır.

Kendine has özellikleriyle dikkati çeken bir çeşme de Paşabahçe Parkı'nda, 1841 yı-lında yaptırılan Serasker Mustafa Paşa'ya ait olandır (Görsel 29-30). Her kenar uzunluğu 35 cm kare taban üzerinde prizmal gövdeli çeşmenin yüksekliği, 2.30 m'yi bulmaktadır.

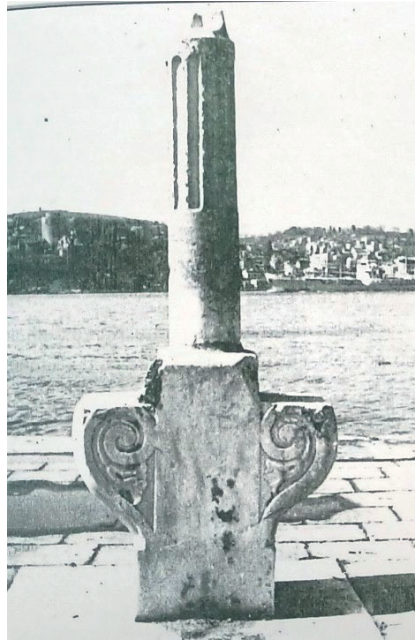
Kare prizmal gövdenin üst kısmında hilal ve yıldız motifleri ile daha yukarda saçak ortasına yerleştirilmiş lahana motifi, yeniçerilerde bir bölüğün adını temsil etmektedir. her nasılsa 1841 yılında yaptırılan ve kaldırılmış olan Yeniçeriliğin simgesinin devam ettirilmesi de ilginçtir.

Sonuç

Tanıtılan ve değerlendirilen bu örneklerden en az dikkati çeken, XVIII. yüzyılın ikinci yarısına maledilen Yuşa Tepesi'ndeki sütun çeşmedir (Görsel 36-37). Çok daha sade, en kısa örneklerden biri olan bu çeşme, günümüzde Yuşa Camii haziresinde bulunmaktadır.

Tüm bu örnekler, XVIII. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren form, biçim ve süs unsurları açısından zenginlik kazanarak inşa edilmiş, yeni anlayışı temsil eden çeşmelerdir. Bazılarında anıtsallık, bazılarında sadelik, bazılarında da sembolik ve simgesel mahiyette süsleme unsurlarına yer verilmiştir. Kuşkusuz bu özellikler değişen çağ, gelişen şehircilik, batıya bağlı bir takım değerlerin de ön plana çıktığı örneklerdir.

Belli bir grubu tanıtılan sütun çeşmeler, sadece bunlardan ibaret değildir. Zamanla şehircilik açısından sıkıntılarının yaşandığı İstanbul'da birçok benzer örneğin bulunduğu da göz ardı edilmemelidir. Yakın yıllara kadar ayakta olan bazı örneklerden en dikkat çeken, Anadolu Hisarı'nın yanında bulunduğu bildirilen, ancak günümüzde akıbetinin ne olduğu bilinmeyen Tuzlukçu Çeşmesi'dir (Görsel 38). Kaybolan birçok eser, kültürümüzden ödün verdiğimiz, ancak bizi biz yapan değerlerimizin maalesef bilinçli ya da bilinçsiz yere yok edilen ecdat yadigarlarıdır.

Görsel 38: Tuzlukçu Çeşmesi (M. R. H. Baraz, 2009: 487).

KAYNAKÇA

Akın, Günkut (1994). "Mahmud II. Türbesi ve Sebili", *DBİA*, C. 5, İstanbul, s. 263-264
Ayvansaraylı, Hüseyin (1281). *Hadikatü-l Cevami*, C. II, s. 189.

- Ayvazoğlu, Beşir (2003). *Divanyolu Bir Caddenin Hikayesi*, İstanbul, Ötüken Yayınevi.
- Baraz, Mehmet Rebi Hatemi (2009). *Anadolu Hisarı*, İstanbul, Beykoz Belediyesi Yayını.
- Egemen, Affan (1993). İstanbul'un Çeşme ve Sebilleri, İstanbul, Arıtan Yayınevi.
- Ertuğ, Necdet (Ed.) (2006). İstanbul'un Tarihi Çeşmeler Külliyesi C. I, II, III, İstanbul, İBB Yayınları.
- Eyice, Semavi (1991). "Ayazma Camii", *TDVİA*, S. 4, İstanbul, s. 230-231.
- Eyice, Semavi (1993). "Ayazma Camii", *DBİA*, C. I, İstanbul, s. 471-472.
- Eyice, Semavi (1994). "Çeşme", *TDVİA*, C. 15, İstanbul, s. 280.
- Göncüoğlu, Süleyman Faruk (2011). İstanbul'un Kitabı, C. I, İstanbul.
- Göncüoğlu, Süleyman Faruk-Kayar, Esmâ (2012). *Denizcilerin Karargahı Kasımpaşa*, İstanbul.
- Kara Pilehvarian Nuran-Urfalıoğlu, Nur-Yazıcıoğlu, Lütfi (2000). *Osmanlı Başkenti İstanbul'da Çeşmeler*, İstanbul.
- Koçu, Reşat Ekrem (1958). İstanbul Ansiklopedisi, İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi, İstanbul.
- Konyalı, İbrahim Hakkı (1939). İstanbul Abideleri, Tarih Dizisi, Yedigün Neşriyat, İstanbul.
- Köse, Nilay-Meyveci, Mesut (2016). İstanbul'un 100 Hanım Çeşmesi, İstanbul.
- Kumbaracılar, İzzet (2008). İstanbul Sebilleri, İstanbul.
- Ogan, Aziz (1955). "Beykoz'da İshak Ağa Çeşmesi", *TTDK Belleteni*, S. 158, İstanbul, s. 8-10.
- Ödekan, Ayla (1994). "Çeşmeler", *DBİA*, C. 2, İstanbul, c. 489-490.
- Özkafa, Fatih (2010). "Türk Su Mimarisi Kitabelerinde Hat Estetiği", *İSTEM*, Konya, C. 15, s. 193-219.
- Sarı, Nil-Kurt, Ümit Emrah-Yav, Jale (2010). *Bezemeler ve Minyatürleriyle Osmanlı Çeşmeleri*, İstanbul.
- Sarıdikmen, Gül (2010). İstanbul'un 100 Çeşmesi ve Sebili, İstanbul.
- Şimşirgil, Ahmet (2005). *Topkapı Sarayı*, İstanbul.
- Tanışık, İbrahim Hilmi (1943). İstanbul Çeşmeleri, I, II, İstanbul.
- Tay, Lokman (2015). "Beşir Ağa'nın İnşa Ettirdiği Çeşmeler", *Akdeniz&Sanat Dergisi*, Antalya, S. 16.
- Vada, Abdürrahim Cabir (1943). *Boğaziçi Konuşuyor/Kanlıca Tarihi*, İstanbul.
- <https://www.suvakfi.org.tr/cesme/fatih/besir-aga-haci-cesmesi-h-1150-m-1737> (Erişim Tarihi: 1.11.2024).
- <https://www.suvakfi.org.tr/cesme/beykoz/ishak-aga-cesmesi-h-1154-m-1741> (Erişim Tarihi: 1.11.2024).

<https://www.suvakfi.org.tr/cesme/uskudar/i-cesmesi-h-1174-m-1760> (Erişim Tarihi: 1.11.2024).

<https://www.suvakfi.org.tr/cesme/adalar/defg-i-gam-hatun-cesmesi-h-1226-m-1811> (Erişim Tarihi: 1.11.2024).

<https://www.suvakfi.org.tr/cesme/adalar/kavacik-cesmesi-h-1253-m-1837> (Erişim Tarihi: 1.11.2024).

<https://www.suvakfi.org.tr/cesme/adalar/kaptan-i-derya-sadrazam-husrev-mehmed-pasa-cesmesi-h-1275-m-1838-husrev-pasakutuphanesi-cesmesi> (Erişim Tarihi: 1.11.2024).

<https://www.suvakfi.org.tr/cesme/adalar/mahmud-han-ii-ttubesi-sebili-ve-cesmesi-h-1256-m-1840> (Erişim Tarihi: 1.11.2024).

<https://www.suvakfi.org.tr/cesme/adalar/mustafa-pasa-cesmesi-h-1257-m-1841> (Erişim Tarihi: 1.11.2024).

<https://www.suvakfi.org.tr/cesme/adalar/ahmed-aga-cesmesi-h-1270-m-1854> (Erişim Tarihi: 1.11.2024).

